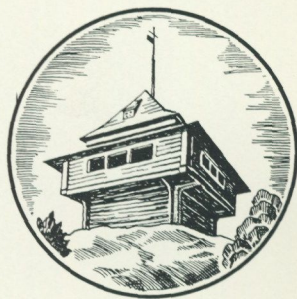

Fataburen 1977

Fataburen 1977

Fataburen

1977

Nordiska museets och Skansens årsbok

Redaktör: Göran Rosander

Pärmens färgbild: Montebello, fasaden mot Vaxholmsfjärden. Akvarell
av Fritz von Dardel, 1890-talet. Privat ägo.

Tryckt hos Berlings, Lund 1977
ISBN 91 7108 144 5

Rött på vitt

Broderier från Järvsö

Berit Eldvik

Sommaren 1971 gjordes i Järvsö en inventering av äldre broderier. Inventeringen var en del av ett större projekt i Gävleborgs län. Man ville undersöka vad som tillverkats i hemmen av textil slöjd, träslöjd och smide. Avsikten med sådana undersökningar är att tillvarata traditioner ifråga om tekniker, mönster och funktionstyper. Inventeringen leddes av länshemslöjds-konsumenten tillsammans med landsantikvarien i Gävleborgs län och med Nordiska museet.

Järvsö ligger i Ljusnans dalgång ungefär mitt i Hälsingland. Jordbruk och skogsbruk har varit grunden för näringslivet. Järvsö ligger dessutom i den del av Hälsingland där linet sedan tidig medeltid varit en betydande ekonomisk faktor. I Hälsingelagen, skriven före 1347, stadgas att skatten skulle utgå i linnelärft, och denna produkt nyttjades också som värdeomätare. Ännu vid 1800-talets mitt var linodling, garnspånad och tillverkning av finare lärft samt segelduk, buldan, foderväv och andra grövre linnevävnader en lönande näringskälla. Centrum för vävningen låg i Järvsö, Färila, Ljusdal, Bjuråker och Delsbo. Flera sagesmän har berättat hur bråttom det var i gårdarna för att hinna väva så mycket som möjligt till Distingsmarknaden i Uppsala och andra marknader, där det mesta av linvarorna såldes. Utbytet av linhanteringen bidrog till att skapa underlag för den rika byggnadskulturen i Hälsingland med dess storslagna gårdar och rika interiörer, med målningar på väggarna, samt för möbler, silver m.m. som skapade en representativ miljö.

Bädden som statusobjekt

I denna trakt där linet hade en så stor ekonomisk betydelse som saluvara fick också kvinnan en god social ställning, eftersom det var på henne, som ansvaret och arbetet med linberedningen och vävningen vilade. Hennes kunskaper och kapacitet vid spinnrocken och vävstolen var ofta avgörande vid äktenskapshandeln. En god hustru skulle kunna väva 200 alnar linnelärft om året för avsalu. Det egna hemmet blev naturligtvis föremål för utsmyckning, och speciellt var det sängutstyrseln, den viktigaste delen av kvinnans hemgift, som ägnades särskild konsthärdighet.

Det som samlades in vid inventeringen var också till största delen bäddtextilier. Sängen och bädden har i många fall haft en social och representativ funktion vid sidan av den rent praktiska. I Hälsingland har detta varit speciellt framträdande. Det antal uppbäddade sängar som en gård kunde ha stående som prydnad var ett mått på dess ekonomiska standard och en manifestation av kvinnans prestationsförmåga. Att ha upp till 15–20 sådana bäddar var inget ovanligt, och sängkläderna har i bouppteckningarna värderats mycket högt i förhållande till andra ägodelar. Bädrens representativa funktion levde kvar längst i fäbodmiljö. I ett hörn av fäbodstugan stod alltid en uppbäddad säng, som dominerade rummets interiör. Denna säng var stugans prydnad och fäbodjantornas stolthet, och det var absolut förbjudet att ligga i den så att den blev skrynklig. "Inte skulle vi ligga där, det var 50 kronors böter på det", säger flera kvinnor. Det förekom en hel del

1. I den ålderdomliga miljön på fäbodarna levde den gamla bäddtraditionen kvar långt in på 1900-talet. I ett hörn av stugan stod alltid en högt uppbäddad säng med broderade hänglakan och örngott. Den var fäbodjantornas stolthet och fick inte användas att sova i. Här ses även ett handkläde mellan sängen och fönstret. Per-Ors stugan, Harsvallen, Järvsö. Foto 1940 i Nordiska museet.

tävlan fäbodjantorna emellan om vems stuga, som hade den finaste sängen. "Dom skura å städa å gjorde så fint. Bredde bländvita lakan på sängarna ... Ja höga sängar skulle dom ha. Då var det väldig avundsjuka vem som hade finaste sängarna." Själv låg fäbodjantan i kammaren i en betydligt enklare bädd.

Bäddens textilier

Bädden var under hela 1800-talet fortfarande av 1600-talstyp, dvs. sängarna var företrädesvis väggfasta eller inbyggda, ofta skåpsängar målade i den för Järvsö typiska mörkblå färgen med vita marmoreringar

och blomdekor. När utdragssofforna kom i bruk bäddades också de på det gamla traditionella sättet.

Sängen stod ofta i ett hörn. Den bäddades med hänglakan, som breddes över bolstervaret med halmfyllnad. Hänglakanet föll ända ned till golvet utmed hela sängens längd och pryddes med broderier, initialer, årtal samt flätade fransar eller knypplade spetsar, ibland båda delarna. Ovanpå lades underlakanet, som skulle hänga två tvärhänder över hänglakanet. Så kom färskinnsfällan eller på sommaren ett täcke i trasväv med inplockat mönster och till sist minst två kuddar med broderade huvor,

som låg ovanpå varandra i sängens hela bredd. Omkring 1920 började de moderna överlakanen, kvadratiska örngotten och vaddtäckena att ta överhanden i hemmen, men i fåbodstugan levde den gamla bäddkulturen kvar så länge som det traditionella fåbodlivet existerade, för Järvsös del fram till 1940-talet.

Hänglakan är oftast sammansydd på bredden av 2–3 våder linne- eller bomulls-lärft och är 120–190 cm breda och 130–170 cm långa. Måtten varierar dels beroende på olika sängtyper, dels på ägarens råd och lägenhet. Hade man ett hänglakan, som inte räckte längs hela sängen, drogs det upp mot huvudgården. Som dekor har hänglakanen i nederkanten oftast en fastsydd broderad eller mönstervävd bård ca 10 cm bred samt en frans och en spets. Enklare hänglakan, som användes till vardags, hade bara en frans eller en rad enkel utdragssöm.

Överlakan, i Järvsö "täckjelakan", kom inte i allmänt bruk förrän in på 1920-talet. En meddelare född 1850 skriver: "Överlakan har inte brukats allmänt, men de som ville leva litet bättre använde sådana av enskäft och mycket ofta prydda med hålsöm." En annan meddelare har berättat att täckjelakanen kom i bruk tidigare i fåbodens prydnadssäng än hemma på gården, vilket hon förklarade med: "De var ju finsängar, där skulle ingen ligga."

Långörngott är sydda som en avlång påse med öppning i ena kortsidan. Den andra kortsidan, som är skådesida vänd ut mot rummet, är försedd med en fastsydd bård, "huvan", som varierar i bredd mellan 15 och 30 cm. Långörngotten är 85–100 cm långa och 45–50 cm breda. De användes alltid två och två på varandra.

Hängkläden har i Järvsö alltid kallats handkläden. Det är långsmala våder, 175–200 cm långa och 30–35 cm breda. De hängde på väggen på varsin sida om en dörr eller ett fönster, mellan två dörrar eller vid sidan om sängen. Handkläderna består alltid av en halv vådbredd och har därför stadkant i ena långsidan och fäll i den andra. Oftast är de vävda i tuskaft men det kan

också vara gåsögon eller "tjock- och tunn-väv", dvs. omväxlande ränder i tuskaft och gåsögon. Nedtill har de bård och frans som hänglakanen. Upptill är de försedda med små öglor av tråd eller band för upphängning. "Handkläderna ... fästes på ett par spikar en bit under taket så att de hängde jäms dörrosten och ned till golvet." Ovanpå handklädet hängdes ofta en vit linnehandduk med röda kantbårder i snibb. Några av de inkomna handkläderna är längre än vanligt och försedda med broderi och frans i bågge ändar. Tydligt har de hängt dubbelvikta med ena änden synlig en bit under den andra. Denna typ är dock inte vanlig i Järvsö.

Lösa bårder och örngottshuvor med broderier eller vävd dekor kom också in vid inventeringen. Antingen var de oanvända eller hade de suttit på textilier, som blivit utslitna. Linnen i gamla textilier, som blivit mjukt genom många tvättar, var utmärkt till blöjor och småbarnskläder och till trasor i hushållet. När man därför rev sönder de gamla lakanen sparade man ofta broderierna. Var de hela kunde de sys fast på ett nytt lakan. Att så har skett syns på en del av föremålen.

Olika sätt att bilda mönster

Det undersökta materialet, som bestod av 399 föremål, kan indelas i tre huvudgrupper med grundläggande skillnader vad gäller mönsterbildningen, nämligen de med vävbundet broderi, med fritt broderi och med mönstervävd dekor.

Det vävbundna broderiet utförs med tygets rutnät av trådar som underlag för stygnen. Genom att sammanställa vissa enkla former, t.ex. kors, kvadrater, trianglar, romber, stjärnor, hjärtan och sick-sacklinjer, kan en obegränsad variation uppnås. I Järvsö finns det vävbundna broderiet i form av korssöm, rätlinjig plattsöm, enkel utdragssöm, trädning på knutet nät samt näversöm.

Det fria broderiet bildar mönster oberoende av tygets rätvinkliga trådsystem och kräver därför ett uppritat mönster, i synnerhet om det är av komplicerad art, t.ex.

växt- och djurmotiv, figurala kompositioner och scener. All fri mönsterbildning kräver en förebild, ett hjälpmedel eller en utbildning i mönsterskapande – alltså en kontakt med eller impuls från en yrkesmässig miljö. Det fria broderiet i Järvsö utfördes i enkelsidig plattsöm med friare eller strammare stygnläggning, vidare i kedjesöm eller tambursöm, stjälsöm, flätsöm samt genomsydd plattsöm.

Den mönstervävda dekoren finns här företrädesvis i form av enkel rosengång och noppväv. Gemensamt för alla dessa tekniker med undantag av enkel utdragssöm är att de under så gott som hela 1800-talet nästan alltid utfördes med rött bomullsgarn på vitt underlag.

Bomullen ersätter linnen

Underlaget för broderierna var ursprungligen av linnelärft, som vävdes i hemmen av hemodlat lin. Bomullen blev i början av 1800-talet ett allt vanligare material i Sverige. Från 1830-talet var den amerikanska bomullen det billigaste textila materialet och blev överkomligt även för allmogen. Bomullen var för dem något nytt och fint och användes till en början mycket sparsamt, på så vis att det bara var de synliga delarna av ett plagg eller bården på ett lakan som gjordes av bomull. Införandet av bomull hade stor betydelse för broderiernas utveckling. Den kraftiga ökningen av antalet broderier vid mitten av 1800-talet möjliggjordes genom frigörandet av arbetskraft då man kunde köpa bomullsväv och färdigt garn och slapp den omständliga proceduren vid linberedningen.

Det tidigast daterade broderiet från Järvsö utfört på bomullsväv finns på en örngottshuva med broderi i kedjesöm, daterad 1837. Bomullshuvan är fastsydd på ett örngott av linnelärft. Under 1840-talet blev det allt vanligare att bomullen ersatte linnen, men ännu så länge mest i bårderna. Först under 1850-talet var ibland hela örngottet av bomull, och senare blev detta det vanligaste. Men linnelärften blev aldrig helt undanträngd, vilket är naturligt med tanke på att lin odlades allmänt i Järvsö

ända fram till 1930- och 40-talen. Under 1850-talet blev det också allt vanligare att använda halvlinnelärft, eller halvbomull som man då sade, för att framhäva det "finare" materialet.

Det röda garnet

Det röda garnet är ett entrådigt vävgarn av bomull. Vid sömnaden tvinnades det ihop av syerskan till önskad grovlek, vilket varierar från tvåtrådigt upp till sextrådigt. Vid mönstervävning i rosengång användes garnet enkelt, och enligt en uppgift behövdes det 50 inslag med detta garn för att täcka så mycket som en halv tumnagel. Det förklarar den småmönstrade effekt som kunde uppnås på rosengångshuvorna.

Turkiskt rött

Den röda färgen varierar från kraftigt rött till en rosaröd ljusare nyans. Garnet kallades i både Järvsö och Delsbo för "turskiskt garn". Kvinnor, som nu är i 80-årsåldern, har berättat att deras mödrar kallade garnet så, och att det köptes färdigt i härvor i Collins manufakturaffär i Järvsö, grundad 1878, och i Karin Svensks handarbetsaffär i Delsbo samt i affärer i Ljusdal och på marknaderna. Antagligen var det även tidigare på marknader och kanske av kringvandrande knallar man skaffade sig garnet. Att det kallas "turskiskt", dvs. turkiskt, beror just på den röda färgen. *Turkiskt rött* är en färg som fås av krapprotens färgämne alizarin. Proceduren att färga bomull med turkiskt rött är mycket speciell och omständlig och den räknas som den största av skönfärgeriets alla konster. Metoden var inte känd i Europa förrän 1765. Tidigare hade turkiskt rödfärgade garner bara kunnat erhållas från Orienten eller Turkiet. Denna kulörstarka färg är känd för sin utomordentliga hållbarhet. Enligt en uppgift i Sahlins "Ett skänkt färgeri" var metoden någon tid i användning vid det färgeri för äkta turkiskt rött, som anlades på 1780-talet vid Bergsunds gjuteri i Stockholm av David Asplund. Annars var det handlanden Wilhelm A. Röhss som 1827 i större skala började framställ-

ning av äkta turkiskt rött vid det färgeri han detta år startade utanför Göteborg under namnet Levanten. Färgeriet betecknas 1855 som ett av landets två största färgerier. I början av 1870-talet var det Skandinavians största och förnämsta och tycks då ha varit ensamt om att framställa turkiskt rödfärgat garn i Sverige. I Europa var framförallt de båda färgarstäderna Barmen och Elberfeld leverantörer av äkta turkiskt rödfärgat bomullsgarn, och därifrån inköptes det också till Sverige. Det är alltså möjligt att det verkligen är äkta turkiskt rödfärgat bomullsgarn, som använts till broderierna. De olika nyanser som finns av det röda garnet kan bero på olika tvättförfaranden eller annan behandling under årens lopp men kan också vara en följd av olika styrka på färgbaden. Det kan också tänkas, att en del av det röda garnet kan vara färgat med enklare förfaranden genom den europeiska krapproten eller med cochenill, vilka med skilda betmedel kan ge olika starka kulörer. Att få reda på vilket färgämne som använts är enligt färgexpertis mycket svårt. Inte ens en kemisk analys skulle kunna ge ett definitivt svar på frågan, då krappens och cochenillens färgämnen har en så likartad molekylär uppbyggnad. Det är också möjligt att en del av det garn som användes under 1800-talets sista decennier var syntetiskt färgat. Syntetiska färger började komma i bruk strax efter seklets mitt, och krappens färgämne, alizarinet, framställdes på kemisk väg första gången 1869. Kvaliteten var till en början inte den bästa. För detta talar en uppgift från en meddelare i Delsbo, som sade: "Det kunde bli lite olika, så att det tog färg, det var inte bra, men en del var äkta och fint, det hade mor Svensk i sin affär."

Det tycks som om den röda färgen är intimt förknippad med just bomullsgarnet och därmed med bomullens ankomst till Europa. Överallt där man under 1800-talet började brodera med bomullsgarn i bondemiljö, är det den röda färgen som varit dominerande, ibland kombinerad med blått. Rött färgat med äkta turkiskt rött och blått

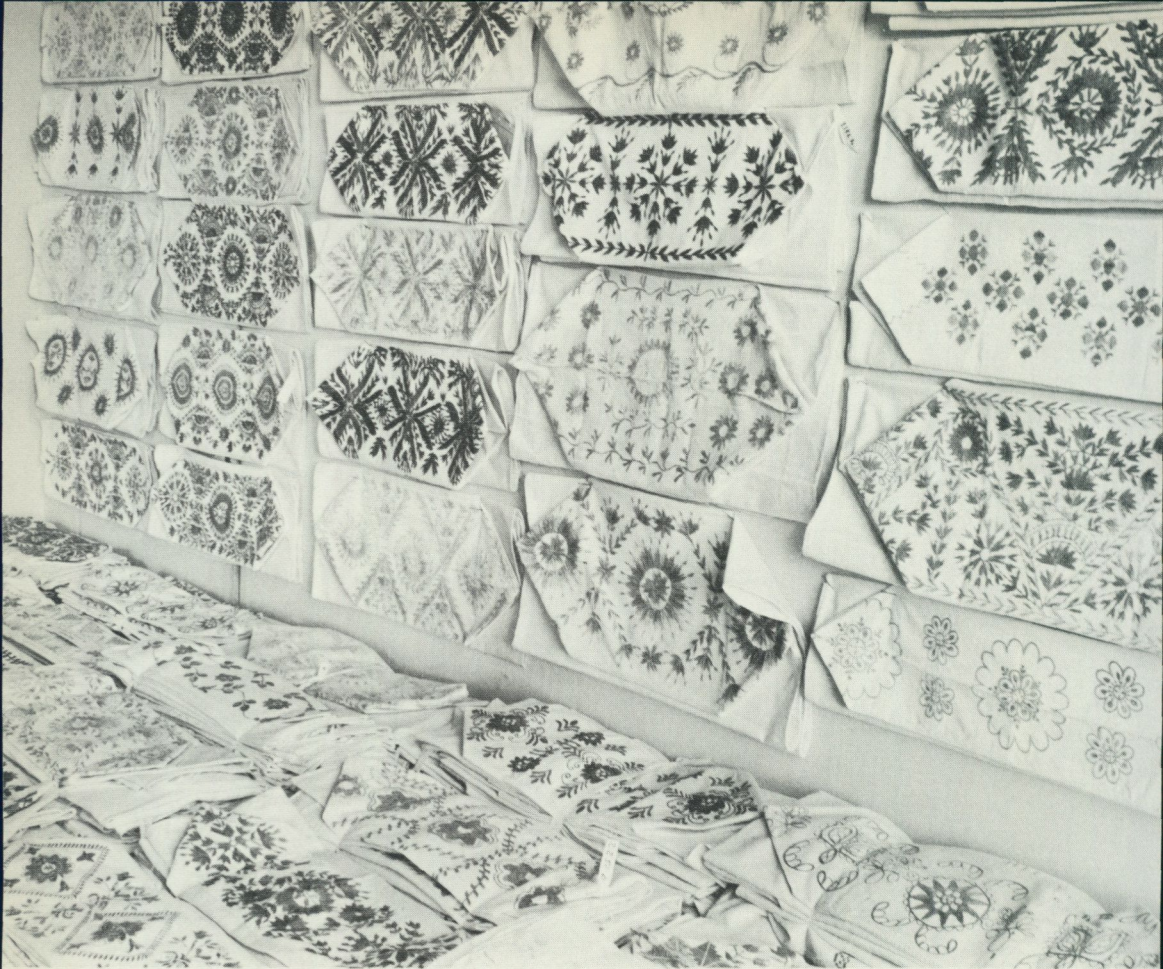
färgat med indigo är de två beständigaste färger som finns. De är jämförelsevis dyra och svåra att framställa. Deras dyrbarhet och hållbarhet har gjort dem "fina" och eftertraktade till plagg och textilier med representativ funktion. Kvinnor som broderade började använda det nya och fina röda bomullsgarnet istället för det hemspunna vita lingarnet för sänglinne, väggbeklädnader och brudgumsskjortor, där det gällde att visa upp vad man förmådde.

Vävbundna broderier

Vid inventeringen framgick det tydligt, att de vävbundna sömsätten representerar en äldre broderitradition i Järvsö. Det tidigast daterade broderiet var en örngottshuva från 1817 sydd i rätlinjig plattsöm, och det fanns många av samma typ från 1820-talet. Teknik, material och datering har i detta fall ett samband. Den hemvävda linnelärften, som var allenarådande fram till omkr. 1840, har en jämförelsevis grov struktur, där trådarnas rutnät i väven framträder tydligt och gör det lätt att sy på "räknade trådar". Den maskinvävda bomullslärften har en betydligt tätare struktur med en något luddig yta, som gör det svårt att se trådarna i väven. När bomullslärften börjar användas försvinner det vävbundna broderiet alltmer och ersätts med det fria broderiet, som sys på uppritat mönster. Undantag är kors sömmen, som får en mer framträdande roll i och med att halvlinnelärften jämsides med bomullen blir allt vanligare under senare hälften av 1800-talet. I Järvsö och framförallt i Delsbo får kors sömmen en lokal utveckling av nästan samma omfattning som det fria broderiet.

Fria broderier

De fria broderierna är svåra att inordna i bestämda grupper. Gränserna mellan vad som kan kallas Järvsösöm resp. Delsbosöm och andra fria sömsätt är ibland flytande. De broderier som jag kommer att beskriva i det följande är de som är lättast att gruppera, medan det vid inventeringen även kom in många "särlingar", vilka tillsammans antyder den bredd och rikedom, som det

2. En del av de 399 insamlade broderierna utställda i Stenegården, Järvsö. Här syns Järvsösöm i olika mönster, Delsbosöm, tambursöm och plattsömsbroderier av många slag. Foto Stig Andersson, Järvsö.

fria broderiet har haft, men som tyvärr är omöjligt att återge i denna framställning. Kanske kan bild 2 ge en viss föreställning om detta.

Lokalt särpräglade broderier

Det räcker inte med att använda de tekniska benämningar som finns på olika prydnadssömmar, när man vill beskriva de s.k. landskapssömmarna. Både Järvsösöm och Delsbosöm är sydda i enkel-sidig plattsöm och stjälsöm. Det som skiljer dem åt är istället deras typiska möns-

terbilder, som åstadkoms genom en kombination av teknik, stygnläggning och en speciell stiluppfattning i mönstret. Den särpräglade mönsterbilden, som förvisso har lokal anknytning, fick inom hemslöjdsrörelsen omkring 1900 namn efter den socken eller det landskap, där man i första hand funnit exempel på den. Senare har det visat sig, att dessa benämningar inte är helt adekvata, eftersom det aldrig är landskapsgränsen, som utgör gräns för utbredningen av sådana lokala broderityper som t.ex. Hallandssöm och Blekingesöm.

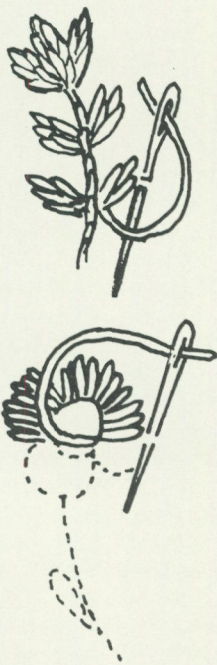
Som jag senare skall visa finns i Järvsö också det som kallas Delsbosöm och tvärtom. Benämningarna har emellertid blivit så vedertagna begrepp, att jag inte finner anledning att byta ut dem i min framställning. I Delsbo har man annars haft benämningarna tofssöm och långsöm för Järvsösömmen resp. Delsbosömmen.

Järvsösöm

Med Järvsösöm menas ett slags enkelsidig plattsöm kombinerad med stjälsöm. Stygnen läggs utåt i solfjäderform och görs olika långa, vilket ger figurerna en taggig kontur. De små tofsarna, som gett sömnen dess lokala namn, består oftast av fyra stygn, två längre och två kortare. Grundstommen av mönsterelement, som varierar i det oändliga, är rundlar fyllda på olika sätt, kvistar med små spretiga blad och blommor sedda

från sidan och uppifrån och så förstås alla de små karakteristiska tofsarna, som växer ut från de andra figurerna. Hjärtan, sick-sackband och V-formiga band är också vanliga. Enligt de uppgifter som nu går att få har mönstren ritats på fri hand. Rundlarna har man dock ritat efter något runt föremål för att få jämna. Trots att Järvsösömmen har en mycket rik mönstervariation kan man urskilja några olika mönstergrepp, som varit särskilt vanliga under olika tidpunkter. Med hjälp av de märkningar med årtal som finns och de ungefärliga dateringar som uppgivits av ägarna, kan man följa hur Järvsösömmens mönster förändrats inom ramen för den vedertagna stilen under decennierna fram till sekelskiftet då tekniken tycks försvinna.

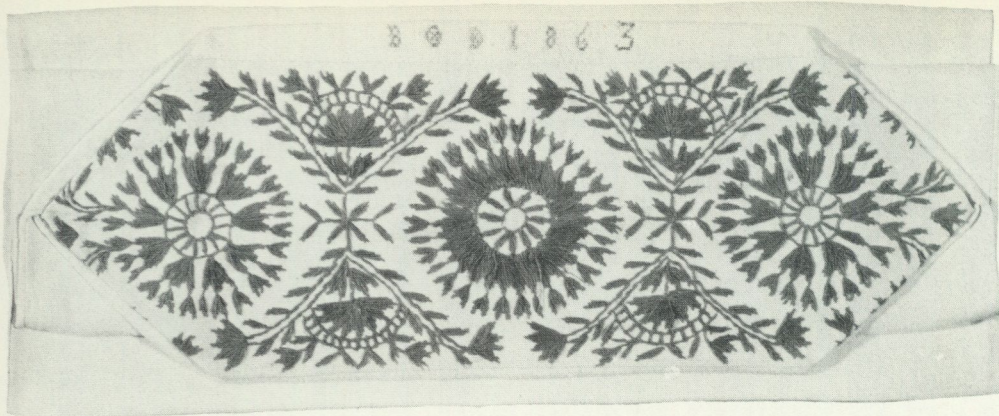
De tidigaste dateringar på Järvsösöm jag kunnat finna är från 1847 och 1848.

3. Överst Järvsösöm, nederst Delsbosöm. Efter Eivor Fischer, *Svensk broderikonst* (1961).

4. Detalj av Järvsösöm. Stygnen utgår från en punkt och läggs utåt i solfjädersform. De små tofsarna består oftast av fyra stygn, två längre och två kortare. Det entrådiga garnet användes flerdubbelt till broderiet allt efter syerskans egen bedömning. Foto Stig Andersson, Järvsö.

5. Järvsösöm i det mönster, som fanns på närmare 50 föremål, speciellt från 1860-talet. Här finns den typiska tredelningen i mönstrets uppbyggnad. Märkningarna har oftast som på bilden sytts i korssöm även om det varit ett fritt broderi i huven.

Det troliga är att den uppstod under 1840-talet, tillkommen genom en lokal utveckling och stilisering av blombroderier av mer allmän typ, som då var moderna. Broderierna från 1850-talet uppvisar redan en rikt utvecklad mönsterflora, med nästan hela det mönsterförråd, som sedan finns inom Järvsösömmen. Man ser också det som är typiskt för örngottsbroderierna, nämligen tre-delningen i mönstrets uppbyggnad. Antingen centreras broderiet kring tre likvärdiga rundlar på jämnt avstånd från varandra eller också kring en speciell och oftast dominerande mittfigur och på ömse sidor om denna två sinsemellan likadana figurer. Ett örngott från 1850-talet, märkt BAD 1858, har det mönster som under 1860-talet kom att bli helt dominerande och som dessutom finns på det allra största antalet föremål i undersökningen, närmare 50 stycken. Små variationer i detaljerna kan finnas, och när det har broderats på handkläden har det smalare formatet gjort att mönstret ändrats något. Inom denna grupp finns också sex örngott sydda med två färger. Den vanliga röda färgen har kompletterats med en starkt mörkgul färg. Den gula färgen tycks inte alls ha haft samma färghårdighet som den

röda, för bara i ett fall finns den ursprungliga starkt mättade kulören kvar, i de andra har den blekts till ljusgrönt eller t.o.m. vitt. Endast knutarna på baksidan avslöjar den ursprungliga gula färgen.

Att döma av det insamlade materialet nådde Järvsösömmen sin kulmen på 1860-talet vad gäller antalet broderier. Bomullen hade då fått sitt definitiva genombrott och möjliggjorde en ökning av de fria broderierna. Från och med 1860-talet är all Järvsösöm, som jag gått igenom sydd på bomullsläuft. Under 1870- och 80-talen utvecklades en del nya mönsterformer. Vid denna tid började symaskiner att användas till linnesömnaden. En del bårder och huvor är därför fastsydda med maskinsöm. Ett örngott märkt AAD 1890 är det senast daterade broderiet i Järvsösöm sydd på traditionellt sätt.

Fem föremål från åren 1870–74, märkta IAKD plus årtal, har en sorts söm, som skiljer sig något från Järvsösömmens mönsterbild. Även här är det stiliserade blommor och tofsar men tofsarna sitter tätare och är mindre och yvigare än annars. Från Järvsö kom bara in två andra broderier med samma sorts söm. Ser man där emot på bildmaterialet från en liknande

inventering gjord i Delsbo 1963, hittar man flera exempel därifrån av denna typ från ungefär samma tid. I uppgifterna om föremålen märkta IAKD står helt följdenligt: "Har tillhört Anna Karlsdotter, som från början bodde i Delsbo men flyttade till Järvsö 1921." Tydligt har även i Delsbo broderats på liknande sätt som i Järvsö, och där har sömnadssättet gått under namnet tofssöm. Den har sytts jämsides med deras långsöm, dvs. Delsbosöm.

Delsbosöm

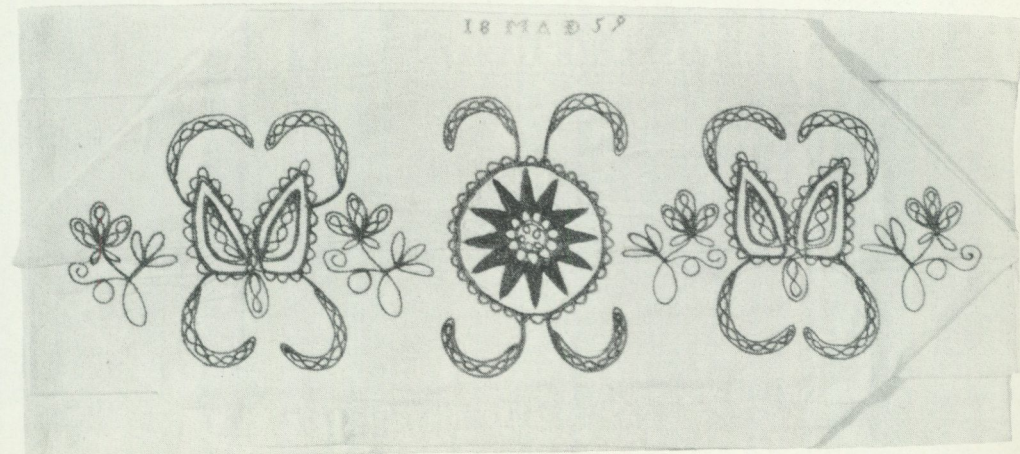
Delsbosömmen sys också i enkelsidig plattsöm och stjälsöm och ibland även flätsöm. Stygnen läggs jämnare än i Järvsösöm, så att konturerna blir släta. Mönstren består till största delen av blommor och blad på kvistar eller på långa slingor eller som buketter i urnor och krus av olika slag. Blommorna och bladen är mer naturtrogna än i Järvsösömmen. Vid mönsterritningen har man använt sig av mallar för de olika blom- och bladformerna, vilket kan vara en av anledningarna till att stiliseringen av formerna inte gått lika långt som i Järvsösöm. Vid inventeringen i Järvsö hittades en del broderier av denna typ, som annars varit vanligast i Delsbo. De hade dateringar

från 1870 fram till sekelskiftet. Att det finns Delsbosöm i Järvsö och Järvsösöm i Delsbo är inte alls märkligt. Även om det i de två grannsocknarna har utvecklats två olika mönsterstilar, så har inte sockengränsen varit något absolut hinder för spridningen av mönster och teknik. Exemplet på Delsbosöm i Järvsö är också relativt sena, från 1800-talets sista decennier, när man kan räkna med en livligare kontakt och handel mellan socknarna än tidigare. Hälften av Delsbosömmen i vårt material har kommit från byar öster om Ljusnan. En del av dessa byar ligger inte långt från gränsen mot Delsbo, och kontakterna mellan samhällena tvärsöver gränsen var här ofta livligare än med byarna i den egna socknen som låg på andra sidan älven. Genom arv och förflyttningar kan man också tänka sig att broderierna kommit från den ena socknen till den andra.

Huvor med tambursöm

En grupp fria broderier är mycket homogen och skiljer sig väsentligt i utseende och teknik från de andra. Den utgörs av 15 örngott med broderi i kedjesöm, med mycket små stygn troligen utfört med virknål, s.k. tambursöm. Samtliga huvor är av ovanligt

6. Ett av de 15 örngotten med tambursöm i ett ovanligt mönster, som återkommer på alla huvorna. Stygnläggning, tyg- och trådkvalitet är så likartade att det förefaller som om de kommer från samma syerska.

fintrådig bomullslärft, och broderierna är på alla utförda med tvåtrådigt garn. Mönstret är av sådan art att man knappast kan få det så lika från gång till gång utan någon form av mönster eller mallar. Stygnläggning vid sömnaden, där man kunnat tänka sig olika lösningar, är alltid utförd på samma sätt. Dessa broderier har av dateringarna att döma sytts under en ganska begränsad tidsperiod av ca 25 år kring mitten av 1800-talet och det förefaller som om det är en eller blott några få personers verk.

Varifrån kommer impulsen till detta broderi? – Tambursömsbroderier var mycket moderna under 1800-talets första decennier och förekom som vitbroderi på halskläden, mössor och kragar m.m. i borgerlig miljö. Även allmogekvinnor hade sådana halskläden, men framförallt var det på deras bindmössor och andra småplagg som det var vanligt med tambursöm i silke. Kanske är dessa örngottshuvor, på samma sätt som bindmössorna, tillkomna i en yrkesmässig miljö och spridda genom försäljning. I så fall bör liknande örngott med tambursömsbroderier återfinnas även utanför Järvsö. Att så är fallet bekräftas vid en genomgång av Nordiska museets foton på broderier, där det finns två örngott med nästan identiska mönster från Växbo resp. Herte i Bollnäs socken, söder om Järvsö.

En grupp broderier har mönstret sammansatt av både vävbundna och fria sömsätt. Märkligast är ett örngott, märkt KOD I VIK 1821, av linnelärft med broderi i rätlinjig plattsöm och korssöm i ett mönster med de åtta-uddiga stjärnorna och små spridda kors och stjärnor av den typ som var vanlig på 1820-talet. Från de geometriska mönsterformerna växer det ut några mjuka kvistar sydda i stjälsöm. Det är broderat av den då 20-åriga Karin Olofsdotter i Vik och det är det äldsta exemplet på fritt broderi i Järvsö. Ytterligare ett femtontal broderier av något yngre datum har rätlinjig plattsöm med detaljer i stjälsöm, kedjesöm, flätsöm eller fri plattsöm. Till och med Järvsösömmen har ibland bro-

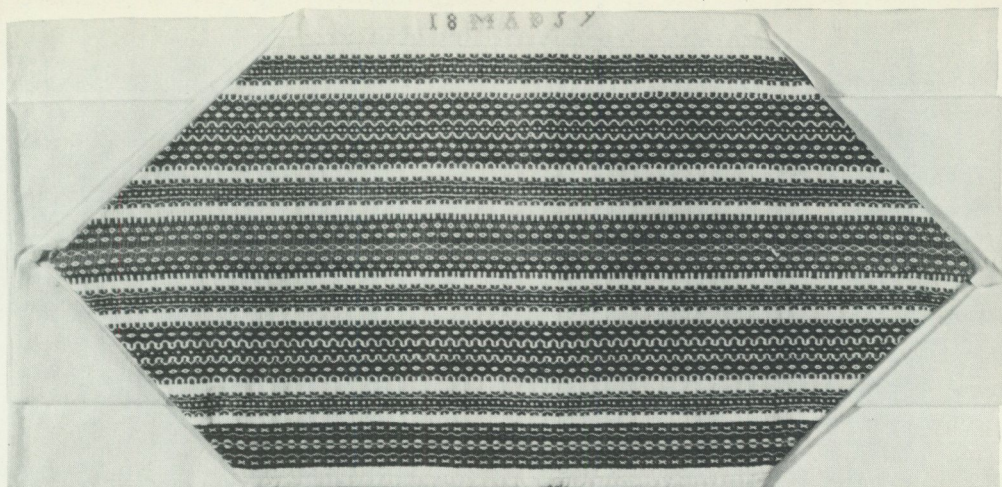
derats tillsammans med rätlinjig plattsöm eller korssöm.

Vid insamlingen togs också med några broderier av tämligen sen typ, som helt saknar lokal särprägel. Några har mönster hämtade direkt ur mönsterböcker från tiden kring 1900, och en paradhandduk med en blombukett och texten "Två Dig ren" är av en typ som återfinns i postorderkataloger från 1910-talet. Sådana broderier sydda på köpt tyg med tryckt eller kalkerat mönster efterträdde de äldre lokala prydnadsömmarna i Järvsö liksom på andra håll. Det skedde i samband med att man övergav hela det äldre inredningssättet. Nya kommunikationsmedel och snabbare nyhetsförmedling innebar att man snart anammade möbler och inredning av borgerlig typ. De nya möblerna krävde textilier av annat slag och format och med dessa följde broderier i modern stil.

Mönstervävd dekor

Mönstervädda bårder och huvor har förekommit jämsides med de broderade och använts på samma sätt, varför det är motiverat att ta med även dessa i undersökningen. De vävdes i en lång sammanhängande väv, ca 50 cm bred och klipptes sedan isär. Örngottshuvorna är 15–25 cm breda. Till hänglakan och handkläden användes ca 10 cm breda bårder. Till hänglakanen sydde man ihop tre våder till en bård. *Enkel rosengång* är den vanligaste tekniken. Den vävdes med det röda garnet som inslag tillsammans med vitt lin- eller bomullsgarn. Två hänglakan har också inslag av det gula garn som nämnts i samband med Järvsösömmen. Det tunna garn som används enkelt till inslaget gör att rosengången blir mycket tät och småmönstrad. Variationsrikedomen är fantastisk. Inte två huvor är exakt lika. Hänglakan och örngott med bårder i rosengång användes enligt flera meddelare till vardags och ansågs inte lika fina som de broderade.

Den tidigaste dateringen finns på ett örngott märkt BED 1842, vilket är Brita Eriksdotter (f. 1814) från Pers-gården i Norrsäljesta by. Det senast daterade är

7. Huva i enkel rosengång med en småmönstrad effekt som åstadkommits genom det tunna röda garnet, med vilket man måste väva 50 inslag för att det skulle täcka så mycket som 1/2 tumnagel.

också ett örngott med broderad blomranka i Delsbosöm omgiven av två rosengångsbårder, märkt MPD 1880. På ett örngott finns uppgift att det vävts strax efter sekelskiftet, vilket också det stora monogrammet AO talar för. Det finns också muntliga belägg för att sådana huvor vävdes in på 1900-talet och t.o.m. så sent som på 1920-talet.

Rosengången tycks alltså ha använts under en ovanligt lång period som dekoration på sänglinnet. *Noppväv* tycks däremot inte ha blivit vanlig i Järvsö förrän i slutet av förra seklet. Av textilierna med dekor i noppväv finns ingen daterad före 1888, och dateringarna koncentreras till 1890-talet och början av 1900-talet. Det dominerande mönstret är den åtta-uddiga stjärnan, som finns med i alla bårderna antingen som huvudmönster eller som utfyllnad. Över huvud taget råder en stor likformighet i mönsterbildningen i alla noppvävsbårderna. I gruppen med noppväv, som alltså är en sen företeelse i Järvsö, märks det att 1900-talets början är en brytningstid mellan gamla och nya baddtraditioner. En noppvävshuva daterad 1906 har sytts fast som en bård tvärs över

ett örngott av modern typ, dvs. kvadratisk med öppning upptill försedd med knytband, medan det yngsta örngottet med noppväv, daterat 1920, är ett traditionellt långörngott med huva i ena kortsidan. Två skänkdukar, helt i noppväv, den ena med rött och vitt bomullsgarn, den andra med enbart vitt garn, är också yngre textilier, som hör ihop med en borgerlig inredningsstil.

Märkningen

Det har varit mycket vanligt att märka sina tillhörigheter och detta gäller inte minst textilierna. 318 av de 399 undersökta föremålen har någon form av märkning. Vanligen är det tre initialer, t.ex. AOD för Anna Olsdotter. Ofta finns också det årtal med då broderiet syddes. Denna tradition att märka med årtal tycks ha varit allmän under 1800-talets första decennier men avtog sedan alltmer under århundradets lopp för att vid sekelskiftet vara i det närmaste bortlagd. Det är så gott som alltid kvinnans initialer som återfinns på textilierna. På ett örngott finns dock både mannens och kvinnans initialer, och ett annat örngott är märkt enbart med mannens initialer AMS, där S visar att det är ett sonnamn. Båda

8. Örngott med broderi i korssöm och en säregen märkning i kodform där siffror satts istället för bokstäver och tvärtom. AH910154EI = 18IKPD59.

dessas måste dock betraktas som undantag. I dekorativt syfte satte man ihop initialerna och siffrorna i årtalet, så att det kan stå t.ex. 18AOD58 eller 1A8O5D8. I Järvsö liksom i Delsbo satte man gärna I eller H framför initialerna för att beteckna jungfru resp. hustru. Så länge flickan var ogift, märkte hon sitt linne IAOD, jungfru Anna Olsdotter, för att efter några år då hon gift sig sätta HAOD. Detta var ett praktiskt sätt att markera sitt civilstånd vid den tid då kvinnan ej antog mannes efternamn vid giftmålet. Att sy årtalet med romerska siffror har också förekommit.

Mer svårförståelig är märkningen med sifferkod, som finns på ett av örngotten. Inom det nordsvenska bonadsmåleriet förekom samma sätt att kodmärka. Konstnären signerade sitt verk med en sifferkod, där han använde den siffra, som markerar bokstavens plats i alfabetet, t.ex. 2 = b och 5 = e. Är örngottet märkt 1154 betyder det alltså AOD. Det ovan nämnda örngottet från Järvsö är till och med märkt med en

dubbel kod, dvs. man har använt siffror istället för bokstäver och tvärtom. På ena sidan om huvan står ÅR IKPD 1859, vilket är den vanliga typen av märkning men på andra sidan står A H 9 10 15 4 E I, vilket uttytt enl. ovan blir 18IKPD59! På samma örngott finns också en annan märkning, som är vanlig, nämligen att i den broderade bården komponera in byns namn, i detta fall KARE. I ett annat broderi står KOD I MYRA 1834, där Myra är namnet på byn.

Märkningen gjordes så gott som alltid med korssöm, även om det var ett fritt broderi i bården. Det vanligaste är att märkningen sitter ovanför den broderade bården, men det förekommer även att man, som ovan nämnts, komponerat in initialerna, årtalet och ibland bynamnet i broderiet. Detta gällde främst det vävbundna broderiet, som är geometriskt och på jämna avstånd kunde ha tomma rutor eller liknande, lämpliga att fylla ut med en bokstav eller siffra. Det fria broderiet, och då främst

Järvsösömmen, är däremot ofta komponerat med något av "horror vacui", så att det ej blir plats över för märkningen. Förhåller det sig dessutom så att många av de fria broderierna är sydda av speciella syerskor, bör det ha varit så, att det var köparen som märkte i efterhand och då satte sina initialer ovanför den fina bården.

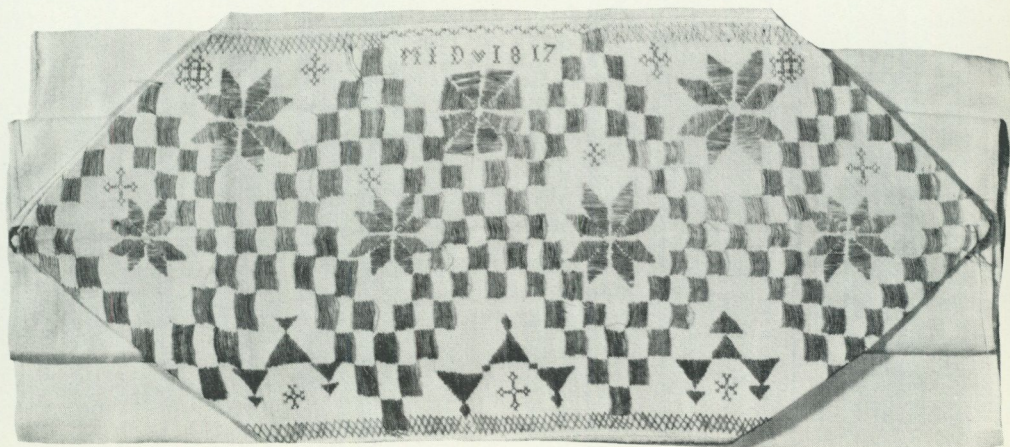
Först framemot sekelskiftet förändrades märkningen. De unga flickorna anammade det nya namnskicket och kallade sig Persson, Andersson och Olsson i efternamn precis som sina bröder. Den äldre generationens kvinnor behöll dock de gamla dotternamnen till omkr. 1915. I och med denna förändring ändrades också märkningen, så att man nu bara märkte med två initialer, en för förnamnet och en för efternamnet. Monogrammet förändrades också stilmässigt, helt i linje med det borgerliga mode, som återfanns i alla de märkböcker med alfabeten som nu gavs ut. Bokstäverna blev allt större, snirkligare och fick alltmer betydelse som rent dekorativa element. De syddes ofta i plattsöm och stjälsöm, ibland knutsöm. Det är ytterst sällsynt att årtal finns med i dessa sena märkningar.

Man kan ibland se att textilierna har ärvts inom släkten och använts av flera generationer. Det är inte ovanligt att det finns två monogram bredvid varandra, ett av den gamla traditionella sorten och ett av den yngre med två stora bokstäver.

Vilka broderade?

I kvinnans hemgift skulle ingå åtminstone en uppsättning sänglinne, bestående av två örngott och ett hänglakan, broderade i samma teknik och gärna i samma mönster. Ofta var det de unga flickorna, som själva sydde till det blivande hemmet. Flickorna började med enklare spånad, vävning och sömnad redan i 8–10-årsåldern. "Man fick börja väva så snart man nådde ner till tramporna." Små provlappar och mönsterdukar vittnar om hur de fick lära sig olika broderitekniker. En del flickor broderade redan i 10-årsåldern större arbeten. Exempel härpå är ett hänglakan och ett örngott med broderier i rätlinjig plattsöm, korssöm och flätsöm märkta MID 1817. Enligt uppgift är de sydda av Margit Jonsdotter, f. 1805 i Kristoffergården i Stene, som i så fall var 12 år när hon sydde dem. Att det är

9. Det äldsta daterade broderiet från Järvsö, i rätlinjig plattsöm och korssöm, märkt MID 1817 och sytt av den 12-åriga Margit Jonsdotter. Trådräkningen i mönstret har inneburit vissa svårigheter för den unga flickan, vilket medfört att det annars strikt geometriska mönstret blivit litet snett och vint.

frågan om en ung och litet ovan syerska märks t.ex. på de åtta-uddiga stjärnorna, som blivit ojämna och inte hamnat mitt i de rombiska fälten, som var meningen. På en del ställen har mönstret blivit litet för stort och inkräktat på kantbården och sick-sack-linjerna möts inte alltid där de ska.

En helt annan fasthet i kompositionen och säkerhet i utförandet har ett örngott, broderat också det i rätlinjig plattsöm och korssöm samt märkt BOD 1822. Det är sytt av "Basta-mora", en brodös, som arbetade för maten och var verksam i början av 1800-talet. Sådana brodöser eller syerskor, som de kallades, har varit vanligare än man i allmänhet tror, då det gäller folkligt broderi, och då speciellt när det gäller det fria broderiet, som var mera krävande konstruktionsmässigt och mönstertekniskt sett. "Det var inte var man, som kunde sy vitsöm och Järvsösöm. Det fanns speciella vitsömmerskor, som folk beställde hos", säger en meddelare, och en annan: "En del av utrustningen beställdes av särskilda sy-kunniga." Alla flickor hade naturligtvis inte fallenhet och intresse för broderi. Några som i ännu högre grad än de ogifta flickorna utnyttjade dessa syerskors tjänster, var de gifta bondmororna med ett stort hushåll och en familj, som krävde all deras tid. Flera av meddelarna har berättat att deras mödrar efter giftermålet och barnens ankomst inte längre hade tid att brodera. För mat eller andra förnödenheter bytte de istället till sig broderier av dessa syerskor, som ofta var ogifta kvinnor, s.k. gammeljantor, eller hustrur till obesuttna, som för sitt uppehälles skull var tvungna att ha sådana binäringar.

"Basta-mora" är den äldsta av de syerskor vi känner till i Järvsö. Om en efterföljare till henne finns betydligt mera uppgifter. Hon hette Karin Andersdotter, född 27 maj 1826 och dotter till Anders Renglund i Rengsjö. Renglunds Kari kallades hon av en del och Sundgrens mora av andra. Sundgren, hennes andre make, var soldat och lär ha haft problem med spriten. För att hjälpa till med försörjningen började hon brodera Järvsösöm. Hennes namn

börjar dyka upp i samband med broderier från omkr. 1870 och sedan tycks hon ha broderat flitigt fram till 1890-talet och bör således vara en av de sista utövarna i konsten att sy Järvsösöm på det gamla sättet. Hon dog 1906, 80 år gammal. Då hade hon sen några år bott på fattighuset. Hennes alster är framförallt spridda i trakten kring Grönås, där hon bodde.

Även de vävda huvorna är ibland beställningsarbeten. Det hörde visserligen till pigornas och de unga dottrarnas göromål att väva till gårdens behov, men ibland köpte man också från andra. I början av 1900-talet fanns det dalkullor i Järvsö, som vävde huvor i noppväv och sålde. En av dess kullor kallades "Flinka-mora" och var även hon gift med en soldat i Järvsö. En kvinna i 90-årsåldern har berättat att hon och mamman vävde rosengångshuvor redan när hon var 8 år. De fick 25 öre per huva för de smala och 75 öre för de breda. Det röda garnet kostade då 10 öre per härva i Collins manufaktur-affär.

Vid vilka tillfällen broderades?

Märta Brodén har skrivit om sin barndom i Delsbo omkr. 1915: "Hemmavid samlades de stora flickorna i byn på sina kammare till fredagsvakor. Där ritades, broderades och diskuterades olika mönster till de s.k. huvorna." Alldeles säkert har flickor ur tidigare generationer samlats på ungefär samma sätt och tillsammans broderat på sin hemgift. Det är allmänt omtalat att de flickor som städslades till fåbodvallarna skulle hinna med en hel del sömnadsarbete förutom all mjölkberedning under sommarhalvåret. Husmodern gjorde iordning sömnadsarbeten, som flickorna fick med sig upp till vallen, och som de skulle hinna med på en viss tid. Flickorna fick aldrig vara helt sysslösa. Medan de vallade kreaturen stickade de strumpor, vantar, muddar eller andra småsaker. Stickning var ett lämpligt handarbete när man gick i skogen, eftersom det kan utföras utan att man hela tiden håller ögonen på arbetet. Söm-

nad fordrar däremot att man koncentrerar sig på det man har i händerna. Det var därför lämpligare att ta fram under dagens vilopaus, när både djur och valljäntor slog sig till ro på något lägligt ställe. De sydde framförallt särkar och skjortor till hela familjen. Men det råder delade meningar om flickorna även broderade under vallningen. Från Svärdsjö i Dalarna meddelas: "Under tiden togo kullorna fram sin linntygssömnad eller broderade örngott, brudgumsskjortor eller dylikt."

En kvinnlig meddelare, som själv broderat mycket, dock aldrig på vällen, berättar: "Valljäntorna sydde korsstygn när dom satt i skogen och vallade korna. Sydde ej så mycket Delsbosöm på vallarna, räkna trådar var lugnare." Andra meddelare åter säger ingenting om broderi utan talar enbart om klädsömnad. Det är tydligen så, att i den mån broderi har förekommit under vallning så har det varit vävbundet broderi, som ej var så krävande. Däremot kan det ha sytts Järvsö- och Delsbosöm de kvällar efter arbetets slut när kvinnorna från olika fäbodvallar träffades hos någon för att prata och dricka kaffe. Fäboden med sin minutiösa hygien, där allting skurades och tvättades flera gånger under sommaren, vilket var en nödvändighet med tanke på all mjölkberedning som försiggick där, var därmed också en lämplig plats för finare sömnadsarbeten på det rena vita linnet. Sommaren var ju också den tid när det var ljust största delen av dygnet och man kunde utnyttja dagsljuset vid sömnaden långt fram på kvällen.

Varifrån kommer mönstren?

Den folkliga konstens utövare arbetade med förlagor och förebilder, som ofta kom från högre ståndsmiljö. Till exempel dalmålningarna och de skånska flamskvävna-erna, två områden som är särskilt väl undersökta, har man funnit förlagor i gamla bibelillustrationer, andaktsböcker, kistebrev, modejournaler m.m. De broderade hängklädena från västra Blekinge med blommor, blad, buketter, festonger, korgar,

fåglar och motiv i fyrkantiga ramar går tillbaka på den rokokomässiga blomsterornamentiken, som under 1700-talets mitt var den mest uppskattade dekorationen på sängomhången, täcken och kjolar m.m. I det fallet är det uppenbart att en eller flera mönsterritare med ursprung i borgerlig miljö varit verksamma i Blekinge under 1800-talets förra hälft. Men hur är det med broderierna från Järvsö? Vilka förlagor har man haft att tillgå?

Det mönsterförråd som finns i det vävbundna broderiet bygger mest på enkla geometriska figurer och är inte på något sätt knutet enbart till Järvsö eller Hälsingland eller ens Sverige. Mönstren är i stor utsträckning internationella och av mycket hög ålder. I italienska och tyska mönsterböcker från 1500-talet kan man se att mönstren från denna tid fortlevat ganska oförändrade ännu långt in på 1800-talet. Samma mönster finns i en mängd olika tekniker, såväl i några av de äldsta vävnadsteknikerna, t.ex. röllakan, som i den betydligt yngre stickningen. Även i det vävbundna broderiet kan man dock se en viss lokal anknytning genom sammanställningen av de olika mönsterelementen eller förkärleken för något av dem.

Men mönstren till de fria broderierna, varifrån kommer de? De fria sömsätten krävde uppritning eller annat stöd vid sömnaden och givetvis en förebild eller förmåga att skapa mönster. I regel har redan befintliga broderier givit förebilden. Det framgår klart av det insamlade materialet, att det finns en stor enhetlighet inom de olika mönstergrupperna. De tidigaste fria broderierna från 1830- och 40-talen, som ännu ej genomgått den starka stiliseringen i Järvsösömmen, liknar mycket de broderade blommönstren på de sidenhalskläden som sedan 1700-talets slut brukats i Järvsö. Enligt uppgift broderades de av "finare" flickor och såldes på marknaderna för en riksdaler och kallades därför "endalerschalar". Enligt en tradition i Järvsö har döttrar till prosten Eric Agrell, verksam i Järvsö 1816-1849, ägnat sig åt att utföra broderier av detta slag. Det finns i dessa

10. De tidigaste fria broderierna från 1830- och 40-talen liknar mycket de broderade blommönstren på sidenhalskläden, som sedan 1700-talets slut använts i Järvsö.

silkesbroderier både detaljer och en allmän stilistisk överensstämmelse, som gör det troligt, att vi här har en av de vägar på vilken de fria mönstren kommit in i Järvsö. Man har därför anledning att sätta tilltro till ortstraditionen. Även på andra håll har nämligen nyheter spritts genom prästdörrar, i vilkas uppfostran det ingick att lära sig brodera enligt de för tiden moderna mönstren. Sedan 1800-talets början fördes dessa ut via mönsterböcker, mönsterdukar och allt fler tidningar och tidskrifter.

Vid en jämförelse mellan mönster för vitbroderi från 1810- och 20-talen och de tidigaste fria broderierna från Järvsö och Delsbo kan man finna påtagliga likheter i så gott som alla mönstersamlingar från denna tid. Mönstren finns inte bara som vitbroderi på olika plagg i modedräkten utan även i spetsar, tygtryck m.m. Även halskläden av tunn vit bomull, som använts i folkligt dräktskick på olika håll i vårt land, har haft blomsterbroderier av samma typ utförda med tjockt vitt bomullsgarn.

Vem eller vilka som omkr. 1840-talet utvecklade dessa blomsterbroderier till den karakteristiska Järvsösömmen är ännu omöjligt att svara på. I Delsbo finns däremot en tradition, som säger att Delsbosömmen "uppfanns" av "Karlsbruksmor", Brita Carlsdotter Rudolphi (1813–1887). Vid Delsboinventeringen kom det in en del broderier sydda av Brita och även av hennes syster Sara. Ättlingar till henne hade också kvar de mallar efter vilka hon ritade upp sina mönster. Att döma av hennes broderier från 1850-talet hade hon då ännu ej börjat använda sådana, och det är först senare på 1860- och 70-talen som utvecklingen av den typiska Delsbosömmen sker.

Flera medlemmar av den konstnärliga släkten Rudolphi har ägt en skaparkraft, som förmått bli stilbildande inte bara inom broderiet utan även i t.ex. knypplingen. Förmodligen har det även i Järvsö funnits någon eller några med sådan konstnärlig förmåga, som blivit stilbildande och kopierad av andra kvinnor, som troget följt förebilden med en lokalbunden utveckling och stilisering som följd.

Broderi i rött och vitt på andra håll

Det är inte bara i Järvsö och Delsbo som broderi med rött bomullsgarn på vitt underlag har förekommit. Över stora delar av vårt land finner man exempel på sådant broderi allt ifrån 1800-talets början. I Uppland, Dalarna och södra Norrland är det framförallt sänglinnet samt finare dräktlinne, som dekorerats på detta sätt. I Götaland med dess annorlunda bostadsformer finns det röd-vita broderiet främst på hängkläden av olika slag, drättar, vägg- och hyll-lister, som haft en representativ funktion och använts till stugans "dragning" vid festliga tillfällen.

Går vi utanför Sveriges gränser hittar vi även i stora delar av Skandinavien och övriga Europa broderi i rött på vitt underlag, både i form av vävbundet och fritt broderi. De vävbundna sömsätten, främst kors-sömmen, har, som jag tidigare nämnt, många mönsterelement, som är gemensamma i de olika länderna. I vissa delar av nuvarande Polen, Ungern och Tjeckoslovakien tycks det på liknande sätt som i Häl-singland ha funnits speciella förutsättningar för en rik utveckling av broderiet, också där med lokala variationer. Även där var det sängens textilier, som i första hand pryddes. Långörngott med broderade huvor var vanliga, men viktigast var de sparlakan som hängde framför den nyblivna moderns säng vilka hade en starkt representativ funktion.

Det är tydligt att när det färdigspunna röda bomullsgarnet och den färdigköpta bomullslårften infördes i Europa i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet, förde de överallt med sig en uppblomstring och utveckling av de dekorativa sömmarna i allmogemiljö, som inte hade varit möjlig så länge man var tvungen att framställa garn och väv själv.

Järvsösömmen under 1900-talet

Betecknande för Järvsösömmens sekundära utveckling är att det varit utomstående, eller inflyttade, som först "upptäckt" sömmen och givit den en renässans. Efter sekelskiftet fanns det knappast någon som

längre kunde sy Järvsösöm. De unga flickorna sydde korssöm eller genomsydd plattsöm efter tryckta mönster, och de gamla brudörngotten med Järvsösöm förvisades upp till fåbodarna.

På 1920-talet fick ortens flickor lära sig sy Järvsösöm på lanthushållsskolan Häl-singegården i Järvsö av fru Irenius, en slöjdlärlarinna från södra Sverige. Mönster och garn hade inte mycket med den gamla Järvsösömmen att göra. 1914 kom Sigrid Julin f. Åkerblom till Järvsö tillsammans med sina föräldrar. Fadern var präst och hade fått tjänst i Järvsö. Sigrid, som då var i 20-årsåldern, lärde sig sy Järvsösöm av en gammal gumma i byn Sanna. Men inte förrän på 1950-talet, när hon återkom till Järvsö efter många år och märkte att det inte fanns något kvar av den gamla broderitraditionen, väcktes hennes intresse på allvar. Hon började med att på smörpapper rita av örngottshuvor, som hon fick låna i hemmen. Med denna mönstersamling som grundstomme startade hon sedan kurser i Järvsösöm för ortens kvinnor. Dessa kurser blev välbesökta, och flertalet av de kvinnor man frågar idag har lärt sig sy Järvsösöm av fru Julin. De prästdöttrar och flickor av borgerlig härkomst, som under 1700- och 1800-talen bidrog till spridningen av nya mönster och tekniker, har alltså en sentida efterföljare i henne.

Efter henne har även andra hållit kurser i Järvsösöm, bland andra fru Kerstin Persson, som är inflyttad från Småland. Nume-ra köps garn och material med uppritat mönster genom bl.a. Hemslöjdsföreningen i Bollnäs, vars f.d. chef fru Brita Åsbrink har studerat och utvecklat de gamla mönstren och anpassat dem för nya funktioner enligt moderna behov. Nu broderas Järvsösöm på dukar, löpare, lampskärmar, lavendelpå-sar, blusar och hattar.

Fotona av vävnaderna är tagna av Märta Claréus, Nordiska museet.

Litteratur

- Brodnén, Märta*, Delsboinventeringen av gamla spetsar och broderier år 1963, i Hälsingerunor 1967.
– Delsbosöm. Sthlm 1974.
Nylén, Anna-Maja, Broderier. Sthlm 1950.
– Textila skatter inventerade i rika Delsbo, i Hemslöjden nr. 5 1963.

- Nylén, Anna-Maja*, Hemslöjd, Lund 1969.
Strömberg, Elisabeth, Möbleringen av Delsbogården, i Fataburen 1941.
Wikland, Inga, Textil märkning, i Svensk slöjdtidning nr. 2 1954.
Wintzell, Inga, Monogram. Gbg 1965
Åsbrink, Brita & Blomqvist, Gun, Järvsösöm. Sthlm 1970.

Summary

Red on white – embroidery work from Järvsö

During an inventory of old embroidery work in Järvsö, 399 objects were collected consisting mainly of bed textiles with embroidered or pattern-woven decorations of red cotton yarn on a white background. The present essay aims at providing a background to the origin and development of this embroidery work.

Järvsö is situated in a part of Hälsingland province in southern Norrland which has had a surplus production of flax and linen goods since the early Middle Ages and whose economy has been based, to a considerable extent, on the sale of these products. Since it was mostly they who were responsible for the flax handling and weaving, the women in this area had a good social standing and had better possibilities than in other regions for manufacturing decorative textiles with a high status value for their own homes.

From the beginning of the 19th century, the embroidery was made with Turkey red cotton yarn which was purchased fully finished and replaced the homespun white flax yarn. The homewoven linen fabric on which the embroidery was made was also replaced in the middle of the 19th century by American cotton fabric. This lay within the means of the peasantry and implied that the work involved in preparing the flax could be avoided, thus contributing to the development and increase of embroidery

work during this period. The use of cotton also had the consequence that the older embroidery over counted threads which could be carried out as long as the homewoven linen with its comparatively coarse structure was used, was abandoned. Threads could not be counted on the lightly woven cotton fabric and free embroidery after patterns drawn on the cloth came into use instead. A distinctive and local embroidery, known as Järvsöstitch from the name of the locality where it was used, developed during the 1840s from prototypes and impulses from bourgeois environment. Local pattern styles, which were named after parishes and provinces, also emerged in other parts of Sweden through stylizing processes.

Embroidery works constituted an important part of a girl's dowry and were made by the girls themselves. In those cases in which they did not have the know-how or opportunity to do embroidery work themselves, special sempstresses, who lived from doing and selling embroidery, undertook such work.

This locally distinctive embroidery disappeared at the turn of the century when more modern home furnishings, in which the old textiles lost their function, were introduced. During the 20th century, embroidery work of this type has been taken up again within the handicraft associations.